

משמעותם של מנהגי חופה (א)*

א. הקדמה

מעמד החופה הוא מן הרגעים המרגשים והמרוממים בחיי האדם. ברגע זה קובע האדם את מעמדו האישי, מבטא את אהבותיו ומאווייו, ומביע את תקוותיו להמשך חייו. מאמצים רבים ומשאבים רבים משקיעים בני הזוג ומשפחותיהם, ולמעשה החברה כולה, בעיצובו של מעמד הנישואין לפרטיו: בבחירת אולם מתאים, תזמורת מתאימה, ועוד ועוד¹. מצערת אפוא העובדה, שמה שאמור היה להיות שיאו של המעמד - הקידושין והחופה, נדחק לעיתים לקרן זוית. לצערנו, אפשר לא פעם למצוא את קהל המוזמנים לחתונה

* לכתיבת מאמר זה הגעתי מתוך מפגשים עם זוגות רבים, חלקם זוגות שאינם שומרים תורה ומצוות. מפגשים אלה עוררו בי צורך למצוא דרך להבין ולהסביר את מעמד החופה באופן שיהיה אמיתי ועמוק, אך שווה לכל נפש. ניתוח המרכיבים השונים של מעמד החופה - דינים, תקנות ומנהגים, מראה שהחופה היא מעמד מורכב מאד. מורכב כמו החיים האנושיים עצמם. למרות מורכבות זו, ניסיתי לבאר את החופה על כל מה שיש בה, כמכלול אחד. המאמר מכיל כמה צורות התבוננות והתייחסות, שבכוחה של כל אחת מהן לבאר את כל מרכיבי החופה או לפחות את רובם. אין כוונת המאמר לתת הסבר הלכתי או היסטורי מלא לחופה ומנהגיה. במסגרת זו מתפרסם פרק מתוך מאמר רחב יותר. בפרקים האחרים יובאו אפשרויות נוספות לפירושים כוללים של מעמד החופה. המאמר נכתב כך שיוכל לשמש גם רבנים עורכי חופות בעת המפגש עם הזוג לפני החתונה, או כהסברים נלווים מתחת לחופה.

1. גם זוגות שאינם שומרים מצוות, שהשינוי המעשי בחייהם בעקבות החתונה אינו גדול, חשים שהנישואין הם רגע מאד משמעותי בחייהם, והם רוצים שהחתונה תביע את רגשותיהם, ותבטא את החידוש שבהיותם נשואים.

משוחח שיחת חולין בזמן החופה. לעיתים קשה עוד יותר לעניין ציבור שאינו שומר מצוות במעמד החופה, שעלול להראות לו כטקס עתיק שאינו שייך למציאות של היום. (לפעמים חלק מציבור המוזמנים מפגין את ניכורו לחופה בכך שאינו טורח לבוא אל החופה ובאופנים נוספים²). בתודעתם של חלק מהזוגות הנישאים, החופה היא מעין מטריד שיש לעבור על פניו במהירות האפשרית, ולהגיע למה שנראה בעיניהם ה"דבר האמיתי": קטע החתונה שאחרי החופה, אתו הם מזדהים יותר מבחינה תרבותית.

ישנן כמה סיבות לניכור המתואר למעלה. יש החשים ניכור לכל ענין דתי. אחרים חשים קושי בהכרח ליצור מגע עם נציג הממסד הדתי, שמצטייר בעיניהם כממסד מושחת ורודף בצע. הניסיון מלמד שמפגש אישי של הרב מסדר הקידושין עם בני זוג נישאים לפני חתונתם, עשוי לשנות את גישת בני הזוג. שינוי גישתו של הזוג הנישא כלפי מעמד הקידושין, עשוי להשפיע על בני משפחתם ובעקיפין על כל האורחים. כפי שנראה להלן, קשר עם הרב מסדר הקידושין כ'נציג הממסד', הוא מהותי במנהגי החופה.

זוגות רבים חוסר הזדהות עם התכנים המובעים, לפי דעתם, בחתונה היהודית. הטענה העיקרית המושמעת בהקשר זה היא שמעמד הנישואין מבטא חוסר שוויון בין האיש לאשה.

סוג אחר של בעיות נובע מכך שזוגות רבים חסרים ידע בסיסי במבנה המערכת ההלכתית ובצורת החשיבה ההלכתית. כתוצאה מכך הם מתקשים בהבנת המשמעות ההלכתית של מעשה הנישואין. בעיה נוספת היא שבמהלך החופה נעשים מעשים רבים, בנוסף על מעשה הנישואין - תקנות דרבנן ומנהגים רבים. ריבוי זה הביא לכך שאחד האחרונים מנסה לתת "טעם למה נתרבה הרבה מנהגים בחתונה..."³. תוכנם של אלה וה'שפה' המיוחדת שלהם אינם מובנים לכל, ועלולים ליצור תחושה של טקס ארכאי שאינו שייך לימינו.

במאמר זה אנסה להתייחס למנהגי החופה שנוהגים היום, כיצירה אחת שלמה. חוט שדרה אחד מקשר בין המנהגים השונים, או כפי שנראה להלן 'סיפור' אחד, אותו 'מספר' מעמד החופה. מעמד זה, כפי שנראה להלן, מכיל מעשים רבים שבעבר היו נעשים במשך תקופה ארוכה. איחוד הקידושין והנישואין למעמד אחד, יצר מעין מחזה לתוכו נדחס תהליך ארוך. הסיפור העיקרי בכל נישואין, הוא סיפור חייהם של בני הזוג. כפי שנראה להלן, סיפור זה מתחיל הרבה לפני לידתם של החתן והכלה, ואינו מסתיים בחייהם.

2. עיי' ילקוט יוסף (שובע שמחות פרק ח סעי' ד): "יש להזהיר את ההמון שלא יתלוצצו תחת החופה, ויכבדו את המעמד הנשגב".
3. 'מטעמים החדש' חתן וכלה אות לט.

ב. משמעותו של סדר הנישואין

1. גלגולו של מנהג

ניתן לעמוד על הסיבות לכל מעשה בחופה, בין דין ובין מנהג. חלק מהמעשים הנעשים במעמד החופה מחוייבים על פי הדין⁴. מעשים אחרים נעשים מכוחם של מנהגים שנוצרו במהלך דורות רבים ובקהילות שונות, על מנת לבטא עניינים שונים הנוגעים לנישואין, כגון: סימנים לריבוי ולמזל טוב, הזכרה של חורבן ירושלים ועוד. הסיבה לכך שהתחילו לנהוג מנהג מסוים, אינה בהכרח זו שגרמה לו להמשיך להתקיים. מנהגים שמתקיימים עד היום, הם מנהגים שביטאו ומבטאים את צורת החיים הנוהגת בכל דור, מדברים אל לבם של ישראל, ומבטאים את העמוקות שבהרגשותיהם ומחשבותיהם. מנהגים אחרים שלא שרדו עד היום, יפים היו לשעתם, אך לא עמדו במבחן הדורות. על כן בבואנו להבין את משמעות החופה ומנהגיה, אין די לעמוד על הסיבות המקוריות שגרמו להיווצרותם. בנוסף על כך עלינו לנסות להבין את משמעותם כפי שהם מובנים בימינו. גם אם אין הטעמים שיובאו כאן קולעים תמיד אל האמת ההיסטורית, יתכן שהם קולעים לתחושה פנימית, שגרמה לכך שמנהג מסוים נוהג עד היום⁵.

2. כוונה והתבוננות: מן העבר אל העתיד

סדר הנישואין, על כל מרכיביו, מבטא גישה האומרת שאין די בעצם החיים המשותפים של בני הזוג. יש צורך להתבונן בהם ובמשמעותם, לכוונם ולעצבם⁶. אחת מבעיות התרבות המערבית היא 'היות האדם לבדו'. הקהילה, קל וחומר העם, תופסים בחיי האדם מקום קטן. ההתמקדות בפרט פוגעת לא רק בקשר האדם עם סביבתו, אלא גם בקשר שלו עם תרבותו, עם ההיסטוריה שלו ועם האחריות המוטלת על כתפיו ביחס לדורות הבאים. כנגד זאת, הנישואין הם במהותם קשר וחיבור - "לא טוב היות האדם לבדו". כפי שנראה להלן, מביעים הנישואין את הקשר של המשפחה הנבנית לסביבה: לקהילה ולעם; וגם לציר ההיסטורי: לדורות שעברו ולדורות שעתידים להיות.

4. מדאורייתא או מדרבנן. יש מעשים הבאים להדר ולהחמיר כשיטה שלא התקבלה להלכה וכיו"ב.
5. עי' בדברי הרב קוק באדר היקר עמ' לח-לט: קבלת האומה היא היסוד לקיום דברי חכמים ומנהגי ישראל. השוה לדברי הרב שלמה פישר, דרשות בית ישי ס' טו.
6. השוה רמב"ם (הל' אישות פ"א ה"א). התורה חידשה מעשה הנעשה בפני עדים 'תחילה' - לפני התחלת החיים המשותפים.
ב'מטעמים החדש' שם, מפרש באופן דומה את ריבוי המנהגים בחתונה.

בנישואין אנו מתבוננים בעבר, בהווה ובעתיד. אנו מביטים בעבר, מתוך הכרה שבני הזוג העומדים לפנינו הם תוצר של הדור הקודם, או של דורות קודמים. במבט רחב יותר אפשר לראות בהם מעין סיכום של שנים רבות ודורות רבים של היסטוריה. כביכול הדורות הקודמים עומדים לפנינו כאן ממש. רעיון זה מובע בספר הזוהר, בו מסופר שהקב"ה לוקח מגן עדן נשמות אב ואם שמתו, ומביאן ליטול חלק בשמחת בנם.⁷

אנו מתבוננים בהווה, בבני הזוג הנישאים כאן, בתכונותיהם המיוחדות, במעשה היחידי של נישואי החתן המיוחד הזה לכלה המיוחדת הזו. אנו צופים אל העתיד, אל הצאצאים שיתווספו בע"ה לעם ישראל מנישואין אלה, ועל השפעת העבר וההווה עליהם ועל החברה כולה. הסתכלות מעמיקה במשמעות הנישואין, תקיף את כל אלה, את העבר וההווה, מתוך מגמה לעצב עתיד טוב יותר. כפי שיוסבר להלן, העיקרון על פיו ניתן להסביר את מעמד הנישואין על מרכיביו השונים, הוא תיאור המעבר מן העבר אל העתיד בחיי בני הזוג הנישאים.

3. שלבים

באופן טבעי, מתפתח הקשר הזוגי בשלבים. בדרך כלל אין זוג מתחיל פתאום לחיות ביחד. ישנם גישושים, מפגשים ראשוניים, חיזור, שלבים שונים בהעמקת ההכרות, ועוד ועוד, עד לקשר שלם ומתמשך.

בדיני תורה, מצאנו שהנישואין נעשים בשני שלבים: אירוסין⁸ ונישואין. האירוסין מכונים בלשון חז"ל קידושין. הנישואין מכונים בלשון חז"ל כניסה לחופה. לאחר הקידושין בני הזוג נחשבים מיוחדים זה לזה כמעט כנשואים, אלא שאין הם מתחילים עדיין את חייהם המשותפים. לאחר תקופה מסויימת נכנסים בני הזוג לחיים משותפים של נישואין. ביטוי

7. עיי' זוהר (כרך ג, במדבר, פרשת פנחס ריט, ב): "ומנלך דאית לון לישראל לשתפא לקודשא בריך הוא ושכינתיה בחדוה דלהון (נ"א בגין דלאו איהו חדוה אלא בשותפות דיליה מאלין)? דכתיב (תה' קמט): ישמח ישראל בעושיו, ההיא חדוה דישראל לאו איהו אלא בעושיו, בעושיו, בעושו מבעי ליה. אלא אלן קודשא בריך הוא ושכינתיה ואביו ואמו, דאף על גב דמיתו, קודשא בריך הוא אעקר לון מגן עדן ואייתי לון עמיה לההוא חדוה לנטלא חולקא דחדוה עם קודשא בריך הוא ושכינתיה, כמה דאת אמר (איוב מ) העושו יגש חרבו".

על סמך זה היו שנהגו לכתוב בכתובה את ייחוסם של החתן והכלה עד הדורות הקודמים הידועים להם: 'קהלת צפרו' ח"ג עמ' 77.

8. חשוב להבחין בין לשון אירוסין בימינו, המציינת את שלב השידוכין, ההכרזה הפומבית על שני בני זוג המתכוונים להינשא, לבין לשון אירוסין של תורה.

להתפתחות שלבי הנישואין, נתן האבודרהם (מעריב של שבת), תוך הקבלה לתפילות השבת: יש שואלין: מה ראו חכמים לתקן בשבת שלש תפלות משונות זו מזו: אתה קדוש וישמח משה ואתה אחד, וביום טוב לא תקנו אלא אחת: אתה בחרתנו, לערבית ולשחרית ולמנחה?

וי"ל מפני ששבת נקראת כלה והקב"ה נקרא חתן,

תקנו אתה קדשת על שם הקדושין שנותן החתן לכלה.

ואח"כ ישמח משה על שם שמחת החתן בכלה.

ואח"כ מוסף על שם התוספות שמוסיף החתן על כתובת הכלה ...

ואח"כ אתה אחד על שם שמתייחד החתן עם הכלה.

האבודרהם אינו מסתפק בתיאור השלבים ההלכתיים של הנישואין. הוא מוסיף גם שלבים שמשמעותם רגשית: שמחת החתן בכלה. מתוך שמחת החתן בכלה ואהבתו אותה, הוא מוסיף על כתובתה. החתן אינו מחוייב להוסיף על כתובתה. התוספת מבטאת את התפתחות רגשותיו.

בזמן הגמרא נהגו לעשות שידוכין⁹, שהם הכרזה פומבית על כוונת בני הזוג להינשא¹⁰. זמן מה אחריהם היה מגיע תור הקידושין. בין הקידושין לנישואין עבר זמן ארוך¹¹. באופן זה בלט ההבדל בין שלב לשלב. כל שלב שינה את מעמדם ההלכתי ואת מצבם האישי של בני הזוג. אפשר לומר שכל שלב קידם את הנישואין אל האיחוד השלם בין בני הזוג. השידוכין שנוספו כשלב שלפני הקידושין, הוסיפו ממד של הכנה¹².

בימי הראשונים הלך והשתרש המנהג לקיים את הקידושין והנישואין ביחד, כדי למנוע בעיות שונות שהיו כרוכות בהפרדה ביניהם¹³. כתוצאה מכך הורגש חסרונו של שלב מקדים, והתגברה חשיבותם של השידוכין, שקיבלו חיזוק על ידי כתיבת שטר שידוכין.

4. הממד הדרמטי שבחופה

איחוד הקידושין והנישואין, גרם לכך ששלבים שבעבר לקחו זמן רב, נעשים בתוך זמן קצר. מובן הדבר שאי אפשר שכל השלבים המעשיים והרגשיים, שבאופן טבעי יכלו בעבר להתפרס על כל מרחב הזמן שבין השידוכין לנישואין, יידחסו לשעה אחת. כך נוצר פער בין הצד

9. האמורא רב הלקה מי שמקדש ללא שידוכין: קידושין יב, ב.

10. שו"ת ב"י הל' קידושין סי' א.

11. השווה משנה כתובות ה, ב. הגמ' בדף נז, ב מביאה ראייה מן התורה שכך נהגו כבר בימי האבות.

12. עי' 'כתר שם טוב' עמ' תקצד אות תרצד. לדבריו, התקופה שבין השידוכין לקידושין צריכה להיות מוקדשת להכרות הדדית ובדיקת התאמת בני הזוג זה לזה.

13. פריימן, סדר קידושין ונישואין, עמ' כט ו-לא. שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ג, עמ' שע-שעא, לדבריו כבר בזמן הגאונים החלה לרווח גישה שיש לאחד אירוסין ונישואין.

ההלכתי, לבין הצד האנושי, החברתי והרגשי. במישור המעשי, ראויים הנישואין להיות מורכבים משלבים שונים שיימשכו זמן רב. לעומת זאת במישור ההלכתי, נעשים השלבים השונים של הנישואין בבת אחת. עובדה זו מחדדת את הממד הדרמטי שבחזונו. בחופה עוברים לפנינו ביעף כמה מצבי חיים. אנו רואים לנגד עינינו תהליך שלם מתחילתו ועד השלמתו. צירוף הקידושין והנישואין, בצירוף המנהגים הנהוגים במעמד החופה, ממחישים על ידי מעשים מספר שלבים בחיים, כפי שנראה להלן. נמצאנו למדים, שבחופה נוצר מעין מחזה, בו 'נדחסו' פרקי חיים שלמים למשך זמן קצר.

5. החופה - סיפור חיים

החופה 'מספרת' את סיפור חייה של המשפחה הנוצרת בה. נקודת מבטנו מתחילה בדורות הקודמים, עוברת דרך הורי בני הזוג הנישאים, ומתמקדת לבסוף בחייהם של בני הזוג עצמם. מילדותם של בני הזוג, עד להקמת ביתם העצמאי. בנקודה זו אנו עומדים וצופים גם אל העתיד, ומברכים את בני הזוג בבניית עתיד טוב יותר.

ג. ברוב עם

1. מעגלים רחבים

חייו של אדם מתנהלים במעגלים רבים¹⁴. המעגל המצומצם מכיל פרט בודד. המעגל הבא הוא זה הנוצר בערב החתונה, ומכיל איש ואשה המקימים את ביתם. המעגלים הבאים הם של הורים ואחים; משפחה וחברה רחבים; העם כולו; האנושות כולה; וכל אלה בעמידתם לפני ה'. הנישואין קשורים לכל אחד ממעגלים אלה. ברם לא לכל מעגל הקשר הוא מובן מאליו. כל זוג מבין וחש את הצד הפרטי של הנישואין. בניגוד לכך, נוכחות הציבור בנישואין אינה מובנת מאליה, ועלולה להראות כסותרת את ממד הצניעות הראוי ליחסים שבין איש לאשה¹⁵. זוגות רבים מתלבטים בשאלה, מדוע צריך לשתף בחתונה אנשים רבים כל כך?

14. ריבוי מעגלי החיים הקשורים לנישואין מודגש בשבע הברכות. ע"י הרב גבריאל גולדמן 'מבנה שבע הברכות ומשמעותן' ב'צהר' ז.

15. השוה כתובות ח, ב ושבת לג, א: "אמר רב חנן בר רב: הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה, אלא כל המנבל פיו ומוציא דבר נבלה מפיו, אפילו נחתם לו גזר דינו של שבעים שנה לטובה - נהפך עליו לרעה". (פוסקים ספרדיים רואים במנהג האשכנזי ליחד את החתן והכלה לאחר החופה חוסר צניעות. ע"י ילקוט יוסף שובע שמחות פרק יב הערה א אות ד). יתכן שהסתרת פניה של הכלה בחופה היא משום צניעות, כך משמע בלשון הרמ"א אהע"ז לא, ב. יתר על כן: העמידה מתחת לחופה בזמן הקידושין הוסברה על ידי המנהיג (הל' אירוסין ונישואין) משום צניעות: "ראיתי בצרפת בשעה שמקדשי פורסין טלית אחד על החתן והכלה וסביבותם, ויש טעם לדבר לפי שברוב אסיפת העם אשר שם יראה מקדש אשה בשוק ורב מנגד אדמקדש בשוקא משום פריצותא, לכן מכסין אותן לקדש בצניעות".

האם לא די בשני בני הזוג ובמשפחה הקרובה ביותר? לכל היותר אפשר להוסיף עליהם את הרב מסדר הקידושין, שיתן לפי הרגשתם, גושפנקא חוקית לרצונם להיות נשואים¹⁶. מאידך, ישנם זוגות שחווים רצון לשתף בשמחתם לא רק את משפחתם הרחבה, אלא גם את חבריהם, והם רואים אף בחברי הוריהם חלק משמחתם שלהם. רבים חשים שבנישואין, ובמיוחד בנישואין הנערכים כדת משה וישראל, הם מצטרפים לאבותיהם ולאבות אבותיהם, לשרשרת הדורות של העם היהודי¹⁷. כבר הוזכר לעיל, שבחופה שותפים הדורות הקודמים¹⁸. יש החשים שהנישואין הם מעשה משותף לתרבויות רבות, אולי לכל המין האנושי, והם מרגישים בנישואיהם שותפות אנושית זו.

2. ציבור המוזמנים

מזה דורות רבים מקפידים לעשות נישואין ברוב עם¹⁹, ובאסיפת זקנים²⁰. לדעת מקצת מן הראשונים נתקנה ברכת 'שהכל ברא לכבודו' (הברכה השנייה מתוך שבע ברכות הנישואין, הבאה לאחר ברכת בורא פרי הגפן), לכבודו של הציבור המתאסף לחתונה. מן הראוי היה לברך ברכה זו משעה שהציבור מתאסף אלא שתקנו לומר אותה על הכוס²¹. במנהגים אלה מבוטאת התפיסה שהציבור המשתתף בחתונה אינם רק 'צופים' כשם שצופים בהצגה, למשל. כאמור, מלבד המשפחה נוכחים בחתונה על פי רוב גם אנשים ממעגלים רחבים יותר, שאינם דווקא בני משפחה. יחסי הגומלין בין המשפחה הנוצרת לבין הציבור מורכבים. מצד אחד, המשפחה מובדלת מן הציבור ומהוה יחידה עצמאית ושלמה. מאידך, קשורים חיי כל משפחה קשר אמיץ לחברה. הפרדה מסויימת בין המשפחה לבין החברה היא תנאי לקיום התא המשפחתי. נישואין משמעם נאמנות. האיש והאשה מיוחדים זה לזו ונבדלים משאר בני האדם. מעמד החופה הנעשה ברוב עם, מהוה הכרזה על כך.

16. עי' עוד להלן על מסדר הקידושין. מעניין שימוש הלשון השגור בפי הציבור החילוני: 'הרב המקדש'. ביטוי זה מעיד על תחושה (לא נכונה, עי' להלן) שנוכחות הרב היא המקנה משמעות הלכתית למעשה הקידושין.
17. ב'מטעמים' (בפרק על ענייני חתונה אות לא) באר את משמעות הקידושין בטבעת, כסמל להיותם של בני הזוג עוד טבעת בשרשרת הדורות.
18. עי' בדברי הזוהר שהובאו לעיל בהערה 7. עי' עוד בנטעי גבריאל (ציננער) הלכות נישואין, במקומות שונים בהקדמה, החל מעמ' יח; ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ח הע' ד.
19. שו"ת הרא"ש כלל לה סי' ד: "נהגו אבותינו הראשונים לעשות פומבי ופרסום בשעת קידושין, כאשר אמרו (גיטין פט): נרות דולקין ומטות מוצעות ובני אדם נכנסין ויוצאין. וכן נהגו בדורות הללו, שנועדים יחד קרובי וקרובות האשה, וכן קרובי וקרובות האיש". ועי' רמ"א אה"ע נה, א.
20. כתובות ז, א: "תנא, מנין לברכת חתנים בעשרה? שנא' (רות ד): ויקח עשרה אנשים **מוקני** העיר...". ועי' ראב"ן כתובות ז, ב ד"ה מברכין.
- מזמן הגאונים ואילך, נהגו שגם ברכת האירוסין תהיה בעשרה, עי' פריימן סדר קידושין ונישואין, עמ' טז-יז.
21. רש"י כתובות ח, א ד"ה שמח תשמח.

מצד שני, התפיסה שעומדת מאחורי נוכחות הציבור היא שחייה של משפחה אינם מנותקים מהציבור. המשפחה היא אבן היסוד הבונה את בנינו של הציבור²², והיא גם מקבלת ממנו. הזמנתו של הציבור לחתונה מבטאת את רצונה של המשפחה הנבנית לחיות מתוך זיקה הדדית בין המשפחה לבין העם.

נוכחות החברה בנישואין מתבטאת גם בהעמדת עדים על מעשה הקידושין. בניגוד לתחום הממוני, בו מעשה קנין וכיוצא בו תקף באופן עקרוני גם ללא העמדת עדים - בקידושין מפורסם הכלל "אין דבר שבערוה פחות משנים"²³. פירושו הוא שעל קידושין ונישואין יש להעמיד עדים, בלעדיהם אין למעשה תוקף הלכתי²⁴. החובה להעמיד עדים על הקידושין, מבליטה את נוכחות החברה. הקידושין אינם רק מעשה בינו לבינה והם תקפים דווקא כשיש נוכחות ועדות של החברה כולה!

לסיכום: קודם שניגשים לחופה ולקידושין, מורגשת נוכחות המשפחה והציבור, המייצגים את החברה הרחבה, ובמבט לאחור את בני המשפחה בדורות הקודמים ואת עם ישראל לדורותיו. גם במעשה הקידושין עצמו מודגשת נוכחות הציבור. בשעת הנישואין אנו רואים את החתן והכלה העומדים לפנינו כתוצאה וסיכום של דורות רבים. כל אלה מתייצבים במעמד החופה ומלווים את המשפחה החדשה הנוצרת.

3. מסדר הקידושין

ראשונים תקנו שלא יקדש אדם אשה ללא רב מסדר קידושין²⁵. תקנה זו מחייבת כל זוג לקבל הדרכתו של רב בעת הקידושין, והיא קושרת את המשפחה הנוצרת לרב פוסק הלכה. בפנייתם של בני הזוג לרב, הם מביעים את רצונם לבנות את ביתם על אדני התורה, ללכת בדרך התורה ולהיות מודרכים על ידי חכמיה²⁶. רבים מאלה שאינם רואים עצמם כשומרי תורה ומצוות, נוטים לחגוג נקודות ציון מכריעות בחייהם, כמו ברית מילה או בר מצוה, כדרך שנתקבל הדבר במסורת ישראל. פעמים רבות אף זוגות שאין דעתם נוחה מהציבור הדתי ונציגיו, מקבלים על עצמם רב שיערוך את נישואיהם. עובדה זו אינה נובעת רק מהכרח חוקי. היא נובעת גם מרצון בני הזוג לבטא קשר לעם היהודי ולמסורת היהודית.

22. המשמח חתן - "רב נחמן בר יצחק אמר: כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים". ברכות ו, ב.

23. גיטין ב, ב ומקבילות.

24. קידושין סה, ב, ע"י בראשונים שם.

25. ראה י. תא שמע, 'חופה ונישואין בהלכה' בתוך מחנים חוברת פ"ג עמ' 26; י. שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ד עמ' קסה.

26. מכאן המנהג שהרב דורש בעת החופה. ע"י כתר שם טוב עמ' תקצט סעיף ו, ועוד. ע"י להלן על צורת העמידה בחופה.

ד. מילדות לבגרות: דור לדור יביע אומר

1. לא נפגשים; צום

יש שנהגו, שהחתן והכלה אינם נפגשים בשבוע שלפני החופה²⁷, נוצר מצב המזכיר את תקופת הילדות. החתן והכלה בבית הוריהם, ללא קשר עם בן המין השני. עוד נהגו שהחתן והכלה צמים ביום חתונתם²⁸. טעמים רבים לצום זה²⁹. בהקשר של סיפור החיים בו אנו עוסקים, יכול מנהג זה להתפרש כביטוי של חסרון וצער - "לא טוב היות האדם לבדו"³⁰, צער המוליך לתיקון המצב³⁰. בתלמוד הירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ג) נאמר:

תני: **חכם חתן נשיא גדולה מכפרת**... חתן - וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל. וכי מחלת שמה, והלא בשמת שמה? אלא שנמחלו לו כל עונותיו.

ראשונים ואחרונים קשרו את מנהג הצום לדברי הירושלמי. כיון שנמחלים עוונותיו של החתן, יום החתונה הוא מעין יום כיפורים, ואין כפרה ללא תשובה. המכנה המשותף בין שלושת העולים לגדולה שנזכרו כאן הוא, שהם מקבלים אחריות על אחרים, וממילא הם הופכים משמעותיים עבורם. המלך שולט באחרים; החכם מתמנה על הציבור; החתן והכלה מקימים מערכת משפחתית עליה הם נוטלים אחריות. שינוי זה הוא באופן טבעי חלק מתהליך התבגרותו של אדם. בדרך כלל יש מי שאחראי על ילד, ואין מוטלת על הילד אחריות רבה. ילדים נוטים להסתכל על העולם מנקודת מבט אגוצנטרית. הם עלולים להתנהג בצורה אנוכית, ולא תמיד הם חשים בצרכי זולתם. ככל שאדם גדל, כך אחריותו על אחרים גדלה. הוא מסתכל על עצמו כחלק ממשפחה וחברה, ומוכן לתרום להם. קשר האדם לחברה ואחריות על אחרים, דורשים תיקון של מידותיו. אדם שמידותיו אינן מתוקנות, יתקשה לתפקד באופן מתחשב ואוהב.

מובן שהחיים במשפחה דורשים סבלנות הדדית והתחשבות בזולת. חיי משפחה מתוקנים דורשים בגרות ומידות מתוקנות. הצום ומחילת העוונות קשורים איפוא בצורך של בני הזוג לתקן את מעשיהם ומידותיהם, כדי שחיהם המשותפים יעלו יפה.

27. מנהג האשכנזים. ועי' ילקוט יוסף שובע שמחות פ"ו הע' א.

28. מנהג זה מתקיים בעדות שונות. יש שנהגו שהחתן והכלה מתענים, ויש שפטרו את הכלה מתענית זו. עי' למשל ברית כהונה, אבן העזר מערכת ח"ת סעי' ג. יש מעדות המזרח שאינם נוהגים להתענות: עי' ילקוט יוסף שובע שמחות פ"ג סעי' א.

29. עי' "הנשואין כהלכתם" פרק ו סעי' ל; ילקוט יוסף שובע שמחות פרק ג הע' א.

30. הרוקח (סי' שנו) כתב שטעם הצום הוא משום שהמצוה חביבה עליהם, כדרך שעשו חסידים הראשונים שהתענו על מצוה חביבה עד לאחר קיומה. טעם זה קרוב למה שנאמר כאן.

אפשר לבאר עוד, שלציאת החתן והכלה מבית הוריהם, מתלווה לא רק שמחת החתונה, אלא גם מעט עצב. לב ההורים נצבט על ביתם המתרוקן מילדים³¹. אפשרות נוספת היא לראות במנהג הצום, ובמידה מסויימת בחלק ממנהגי האבלות הנהוגים בחתונה, צער על הפרידה מהילדות³². החתן והכלה יודעים שהם יוצאים מחיים נטולי דאגות לחיים בוגרים ואחראיים.

2. שושבינים

לפי הנהוג³³, מלוים ההורים את בניהם אל החופה³⁴. ליווי זה מבטא את המשכיותם של הדורות. כך היא דרך העולם, בתחילה מלווים ההורים את ילדיהם, עד שהם גדלים ויוצאים לדרכם שלהם. לברית המילה, נושאים ההורים את התינוק על ידיהם. אל החופה הולכים בני הזוג בליווי ההורים וממנה יצאו לבדם. יתכן שהליכת ההורים עם בניהם לחופה מבטאת לא רק את הליווי שנתנו לבניהם עד היום, אלא גם את הסכמתם³⁵ ונתינת ברכתם³⁶ לנישואין עצמם.

31. ובאמת מנהג קדום הוא שגם הורי החתן והכלה מתענים. עי' "הנישואין כהלכתם" פרק ו סעי' נג; נטעי גבריאל הלכות נישואין, פרק ט סעי' ג הע' ה.
32. עי' בדבריו (הפסימיים) של מהר"י חגיז, מצוטטים ב'שובע שמחות' א (מאת הגר"ע יוסף) פרק ח הע' ב, ביחס לדברי המור וקציעה, שיברך 'שהחיינו' בנישואין. ועל כך אמר מהר"י חגיז שאין לברך 'שהחיינו', ואדרבה יש לשאול למה לא מברך 'דיין האמת'. כמה אחרונים מבארים את הצורך לשמח חתן וכלה בכך שיש בעצם הצורך להינשא הזכרה של המיתה. אלמלא חטאו אדם וחווה ונקנסה עליהם מיתה, לא היו צריכים להוליד ולדות.
33. מנהג כל האשכנזים וחלק מהספרדים (ילקוט יוסף, שובע שמחות פרק ו סעי' ד).
34. המנהג הנפוץ הוא ששני האבות מלווים את החתן ושתי האמהות את הכלה. מנהג זה מעצים את התחושה של המפגש בין העולם הגברי והנשי. ויש שנהגו שהורי החתן מלווים את החתן והורי הכלה את הכלה. עי' 'הנישואין כהלכתם' פרק יב הע' 32.
35. הסכמת אבי הכלה היתה נחוצה בקידושי קטנה, שאביה מקבל קידושיה. מצאנו עדות מתקופת הגאונים שגם בוגרות לא נישאו ללא הסכמת אביהן (אוצה"ג קידושין סי' רפד ו-רפו). על תקנות מתקופת הראשונים שלא לקדש אשה בלא הסכמת משפחתה, עי' פריימן סדר קידושין עמ' לט, מ, נו-נז, סו, ע-עא ועוד. בקהלת צפרו במרוקו, נהגו שהאב תופס ביד בתו בשעת הקידושין, או עומד על ידה (נהגו העם אה"ע מנהגי חתונה אות יד). ב'הליכות תימן' מעיד הרב י. קאפח ז"ל על מנהג מעניין: לפני הקידושין היתה הכלה סגורה ונעולה בחדר מיוחד. כשעמד החתן לקדשה, מסר אביה בידו את המפתח, והחתן פתח את החדר וקידש את הכלה.
36. יש הנהגים שהאבות מברכים את החתן והכלה: עי' נטעי גבריאל, נישואין, פרק יג סעי' א והע' א.

3. נרות

נהגו להדליק אבוקות או נרות בזמן החופה³⁷. נרות אלה, מזכירים, לפי דברי הרוקח³⁸, את הברקים במעמד הר סיני³⁹. היום נוהגים שההורים מחזיקים בידיהם נרות בדרכם לחופה - כביכול מאירים הם את הדרך להם ולבניהם; מעבירים מסורת דורות קודמים לדורות הבאים.

37. מנהג זה מקובל בעדות רבות. עי' למשל בספרו של הרב דוד עובדיה, 'קהלת צפרו' המתאר מנהגי קהילה במרוקו, ח"ג עמ' 77. 'נהגו העם' מנהגי חתונה אות יא. אמנם לא כל הספרדים נהגו מנהג זה. עי' ילקוט יוסף פרק ו הערה ג. בנו של הרב יוסף מעיד שאביו אינו נוהג כן מחשש לחוקות הגויים.

38. סי' שנג.

39. עי' בפרק (שעתיד להתפרסם) על החופה כמעמד הר סיני. מסתבר שאחת הסיבות להדלקת נרות היתה שיצאו לחופה בשעת בוקר מוקדמת, עי' ברוקח שם, ובמהרי"ל הלכות נישואין (מהד' שפיצר עמ' תסד). יתכן שהדלקת הנרות בחופה מבטאת בית מואר וחם, מעין טעם של שלום בית בנרות שבת.